

De grote brand van Ekeren in 1492 of hoe een 'bierpruver' zijn dorp in brand stak.

Inleiding.

Terwijl Columbus Amerika ontdekte werd Ekeren bijna van de kaart geveegd en dat door een menselijk foutje in een bierbrouwerij.

In dit artikel beschrijven we wat we weten over de grote brand van 1492.

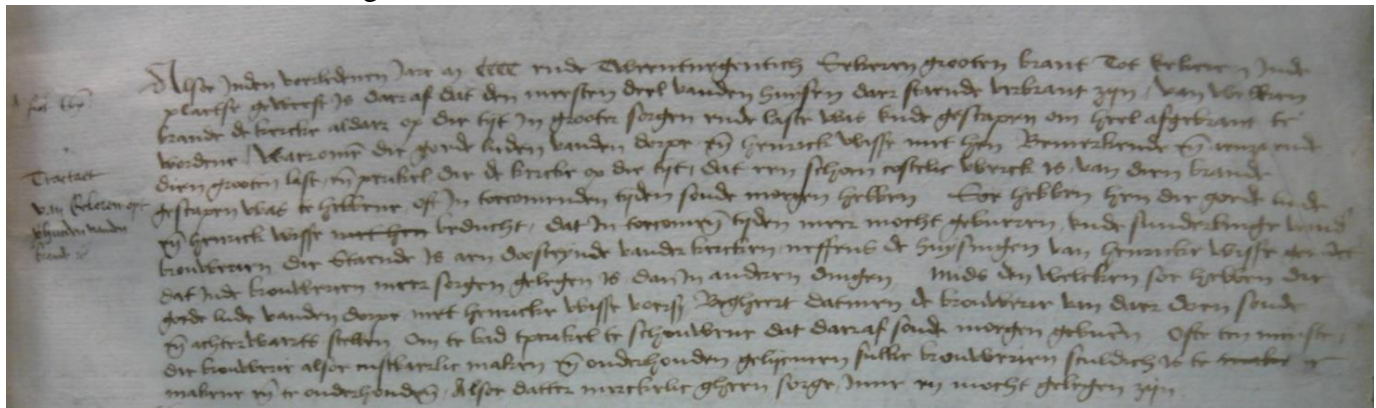
We proberen te bepalen hoe ernstig de schade was en of de brand gevolgen had voor de brouwerijen in Ekeren.

De grote brand van 1492.

Het verhaal van de brand lezen we in het *Registerboek Criminele Vonnissen* bewaard in het Stadsarchief Antwerpen (SAA) onder nummer PK93 op folio 28.

Het gaat om een uitgebreid verhaal over wat er is gebeurd en vooral over hoe men wilde voorkomen dat een dergelijke ramp Ekeren opnieuw zou treffen.

Hieronder beelden we het eerste deel van die akte af en geven we een transcriptie van de tekst met daarna een samenvatting van de inhoud.

Het eerste deel van SAA-PK93 -28rovo Registerboek Criminele Vonnissen

Tractaet van Ekeren opt verhueden vanden brande.

Alsoe inden voerledenen jare anno 1492 sekeren grooten brant tot Eekere inde plaetse geweest is daer af dat den meesten deel vanden huysen daer staende verbrant zijn, van welken brande de kercke aldaer op die tijt in grooter sorgen ende laste was ende gescapen om heel afgebrant te wordene, waeromme die goede lieden vanden dorpe ende Henrick Wisse met hen bemerkende ende aenziende dien grooten last ende perikel die de kerke op die tijt, dat een schoen costelic werck is, van dien brande gescapen was te hebbene oft in toecomende tijden soude moegen hebben; soe hebben hen die goede liede ende Henrick Wisse beducht, dat in toecomende tijden meer mocht gebueren ende sunderlinge vander brouwerien die staende is aen doosteynde vander kerken neffens de huysingen van Henricke Wisse gemaect, dat inde brouwerien meer sorgen gelegen is dan in anderen dingen mids den welcken soe hebben dit goede liede vanden dorpe met Henrick Wisse voers begheert datmen de brouwerie van daer doen soude ende achterwaerts stellen om te bad tperikel te schouwene dat daer af soude moegen gebueren ofte ten minsten die brouwerie alsoe custbaerlic maken ende onderhouden gelijk men sulke brouwerien sculdich is te makene ende te onderhouden, alsoe datter merkelic gheen sorge inne mecht gelegen zijn.

De grote brand van 1492 was dermate ernstig dat de meeste huizen op de markt van Ekeren verbrand waren. Ook de kerk deelde in de schade. Het is vooral de kerk die de mensen zorgen baarde want dat was een mooi en duur gebouw.

De dorpelingen en in het bijzonder Hendrik Wisse eigenaar van het huis naast de afgebrande brouwerij waren vragende partij om branden te voorkomen. Het brouwen van bier was een erg brandgevaarlijk proces waardoor men vond dat maatregelen zich opdrongen.

De schuldige brouwerij stond ten oosten van de kerk (bij de Veltwijcklaan).

Om nieuwe problemen te voorkomen wilde men twee zaken:

1. Het meer naar achteren zetten van de nieuwe brouwerij en dus verder van de kerk vandaan.
2. Duidelijke regels voor de bouw en het onderhoud van de nieuwe brouwerij.

De schade aan de huizen.

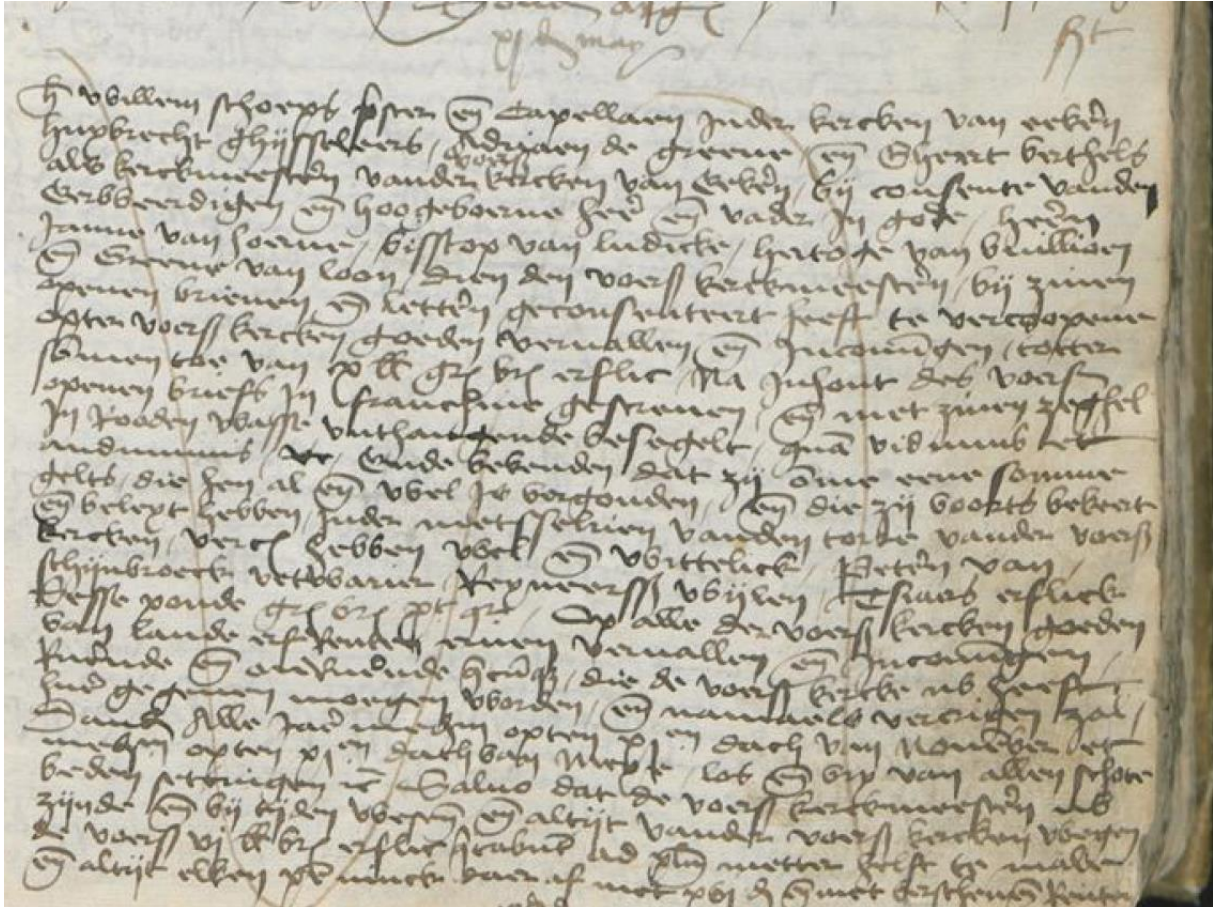
In de akte staat dat de meeste huizen aan de markt (plaetse) waren verbrand evenals het huis van Hendrik Wisse dat naast de brouwerij stond. Die huizen waren toen overigens meestal niet van steen gemaakt, maar bestonden uit houten gebinten met wanden van vlechtwerk bestreken met een mengsel van leem en stro en voorzien van een dak van stro. Natuurlijk zijn deze huizen erg gevoelig voor brand die zich dan ook snel zal verspreiden. Daar staat dan weer tegenover dat er goedkoper en sneller gebouwd kan worden dan met steen.

Enkele huizen in de omgeving van Antwerpen volgens Hieronimus Cock in 1559 via www.rijksmuseum.nl

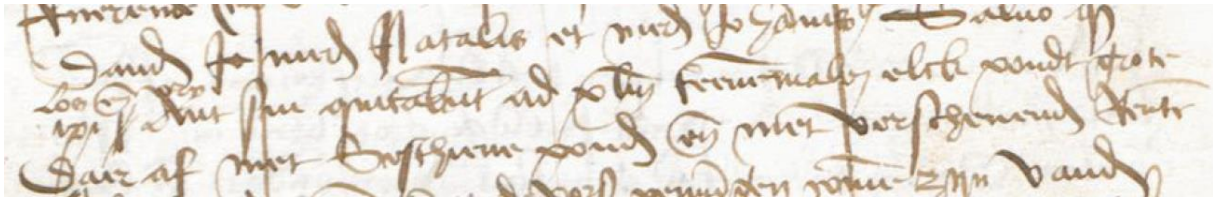
De schade aan de kerk.

Wat betreft de kerk wordt gesteld dat deze zodanig in de problemen kwam dat het gevaar bestond van totale vernietiging. We veronderstellen daarom dat de kerk ernstig beschadigd was. Dat de kerktoren bestond uit steen en bovendien was beschadigd weten we uit akte SAA-SR125 folio 12 uit het jaar 1504 waar het gaat om metselwerk aan de toren en waarin verder staat dat de bisschop toestemming gaf voor het aangaan van leningen tot een waarde van 10 pond rente per jaar voor het herstel van toren en kerk.

SR125-1504-12ro: Heer Willem Schoeps priester ende capellaen inder kercken van Eekeren, Huybrecht Ghijsseleers, Adriaen de Greeve en Gheert Berthels als kercmeesteren vander voers kercken van Eekeren bij consente van den eerweerdigen ende hoogeboerne heer ende vader in Gode heeren Janne van Hoerne bisscop van Ludicke, hertoge van Buillioen ende greeve van Loon dien den voers kerckmeesteren bij zinen openen brieven ende letteren geconsenteert heeft te vercoopene opten voers kercken goeden, vervallen ende incomingen totter sommen toe van 10 lb gr br (10 pond groten brabant) erflic na inhoud des voers openen briefs in Franchine gescreven ende met zinen zeghel in rooden wasse vuthangende besegelt; ende bekenden dat zij omme eene somme gelts die hen al ende wel is vergouden ende die zij voorts bekeert ende **beleyt hebben inden metselrien vanden torre** vanden voers kercken vercocht hebben wel ende wittelick Peteren van Schijnbroeck verwarier Reyneers wijlen **tsiaers erflick sesse ponde** groten brabant op alle der voers kercken goeden van lande, erfrenten, erven vervallen ende incomingen ruerende ende onruerende die de voers kercke nu heeft, huer gegeven moegen worden ende namaels vercrigen zal; dandum alle jaer 11 november en 11 mey; 11 mei 1504.

De kerk mocht van de bisschop van Luik bedragen lenen tot een totale jaarlijkse rente van 10 pond. Dat is overigens niet de eerste keer dat de bisschop toestemming gaf voor het sluiten van een lening. Dat gebeurde bijvoorbeeld ook in 1498 voor een lening van 4 pond (SR113-64).

SR113-64

In de akte van 1498 (zie hierboven) wordt gesteld dat voor elke pond rente 16 pond kapitaal kon worden geleend. Dit komt overeen met 6,25% rente. We mogen er van uitgaan dat in 1504 hetzelfde rentepercentage gold (penning zestien). Dat betekent dat de kerk met 6 pond rente 96 pond kapitaal kon lenen voor het metselwerk aan de toren.

De hoogte van het bedrag kan ons een idee geven over de grootte van de te herstellen schade aan de toren. Om een beeld te krijgen van de waarde van het geld in die tijd kunnen we eens kijken naar de waarde van een huis.

Nu heeft de werkgroep Thuis in Archief van het Felixarchief (Stadsarchief) Antwerpen nog niet alle schepenregisters tot 1500 geïndexeerd, waardoor het vergelijkingsmateriaal nog beperkt is, maar over de waarde van een huis vinden we al wel bijvoorbeeld de volgende vermeldingen in het jaar 1498:

SR113-11/24: jaarlijkse erfrente van 8 ponden op een huis.

SR113-37: betaling van 16 ponden aan een timmerman voor het timmeren en leveren van een huis.

SR113-76: jaarlijkse erfrente van 10 ponden 16 penningen en 18 mijten voor een huis met stal.

SR113-95: jaarlijkse huur van een huis voor 18 ponden.

SR113-109: jaarlijkse huur van een huis voor 20 ponden.

SR113-161: huis verkocht voor 5 ponden en 15 schellingen (20 schellingen = 1 pond).

SR113-204: Jaarlijkse erfrente van 11 ponden 5 schellingen op een huis.

SR113-206: Verkoop van een huis voor 13 ponden en 15 schellingen.

SR113-220: Huis verkocht voor 20 ponden.

SR113-227: Huis verkocht voor 28 ponden.

SR113-273: Huishuur jaarlijks 26 ponden en 10 schellingen.

Op basis van deze (beperkte) gegevens moeten we toch besluiten dat de schade aan de toren aanzienlijk geweest moet zijn. We verwachten voor de kerk hetzelfde. Daarmee is overigens het laatste woord over de grote brand van Ekeren-centrum nog niet gesproken. We verwachten immers dat de verdere ontsluiting van de Antwerpse schepenregisters uit de 15de en 16de eeuw in de toekomst nieuwe feiten aan het licht kan brengen.

Waar stond de brouwerij?

De brand was ontstaan in een brouwerij die ten oosten van de kerk stond vlakbij de markt naast het huis van Hendrik Wisse dat ook in de vlammen was opgegaan.

De onderstaande illustratie uit P. Stijnen jaar 1748 (*koker120 in het DAN*) dateert dus wel van zo'n 250 jaar later maar kan helpen bij de beeldvorming.

P. Stijnen jaar 1748 (*koker120 in het DAN*)

De markt (plaetse) ligt ten noorden van de kerk.

Direct ten oosten van de kerk zijn vier huizen aangegeven in de buurt van de markt.

Vermoedelijk heeft de brouwerij die de brand veroorzaakte in die omgeving gestaan.

Wie vergaderden er in Ekeren en wanneer?

Er is sprake van twee partijen en drie bemiddelaars.

De twee partijen waren de burgers van Ekeren, vertegenwoordigd door de schouten Jan Leys, Denijs Claus Heyns en Jan van Ghijsen met hun schepenen en Hendrik Wisse aan de ene kant en Jan de Coster, de brouwer, aan de andere kant.

Het geschil waarover uitspraak gedaan moest worden betrof de brouwerij.

De vergadering vond plaats op 16 april 1493 te Ekeren.

De bemiddelaars waren drie Antwerpse notabelen: Lancelot van Urssele amman (rechter) en Costen van Halmale en Adriaan vanden Werve schepenen.

De drie bemiddelaars uit Antwerpen waren uitgenodigd omdat deze rechtszaak de zeggenschap van de lokale schepenbanken overtrof en dus ging men hiervoor naar de hoofdschepenbank van Antwerpen. De uitspraak moest een verordening opleveren waardoor men kon voorkomen dat er weer brand zou uitbreken in een brouwerij.

Wat was de oorzaak van de brand?

De oorzaak van de brand lag in de brouwerij. We kunnen een idee krijgen over waar het waarschijnlijk fout ging door de nieuwe regels waaraan de brouwer zich voortaan moest houden eens nader te bekijken.

Aan welke regels moest de brouwer zich houden?

- Op de zolder boven de droogoven werd de mout gedroogd. De brouwer moest zijn zolder rond en boven de droogoven insmeren met leem en deze leemlaag goed onderhouden.
- Als de oven brandde dan moest een groot vat met water klaar staan voor noodgevallen.
- De schoorsteen en oven moesten twee keer per jaar door een vakman goed onderhouden worden en een tot twee keer per jaar moest de schoorsteen worden geveegd.
- Bij de oven mag niet meer brandhout gelegd worden dan per keer nodig is.
- De brouwer moet in huis een groot watervat met draaistang, hoosvat en emmer klaar hebben staan.
- Het brouwen mag alleen 's-morgens plaatsvinden en niet 's-avonds of op zon- en feestdagen.
- De brouwer moet binnen een maand aan alle regels voldoen.

Verder golden de volgende bepalingen:

- Deze verordening mag door de schouten worden aangevuld en aangepast.
- Op elk moment mogen de schepenen controleren of alle regels worden nageleefd.
- Natuurlijk staan er strenge (geld)straffen op het niet naleven van de regels.

Is de brouwerij daadwerkelijk verplaatst?

Het meer naar achteren zetten van de brouwerij was een van de eisen van de Ekerse burgers. Dit werd evenwel niet dwingend voorgeschreven. Bijgevolg weten we niet zeker of de brouwerij daadwerkelijk werd verplaatst. Het is echter wel opvallend dat we in schepenregister SR121-206/207 van het jaar 1502 een vermelding vinden van een brouwerij met uitrusting in wat later het domein Veltwijck zou worden. Dat is echter een ander verhaal...

Ad van Oeffelen – vrijwilliger DAN